

GÖMÖRI GYÖRGY
József Attila: Levegőt!

1956 októberében kevés verset éreztünk annyira magunkénak, mint József Attilának ezt az 1935 novemberében írt vallomását, s egyben hitvallását az emberi méltóság és a jelzőtlen szabadság mellett. Az életérzés, amit a vers kifejez, hittük, ránk is érvényes. A tiltakozás, amit megfogalmaz, bennünk is tüzelt. A fiatal lélek nagy érzésekre koncentrált, s e koncentráció közben egyszerűsít is: akkoriban leegyszerűsítve, bár a lényegét illetően helyesen olvastuk ezt a nemes anyagból felépített, de összetett szerkezetű, többértelmű verset.

Megpróbálom most újraolvasni, körüljárni és elemezni.

Már maga a nyitás kitűnő. Pontosabban azzal a kontraszttal kell kezdenünk, ami a vers címe és az első versmondat között feszül. A cím-ben a költő olyan jogot igényel, ami minden embert megillet: a (szabad) lélegzetvételhez való jogot. Ez a legelemibb jog, még annál is alapvetőbb, mint amit József Attila hajdan *Tömeg* c. versében követelt (*Munkát! kenyeret!*).

Ezt a követelést, a maga lakonikus tömörségében felkiáltójelnek kell nyomatékosítania. Az első két sor viszont kérdés, legalábbis formailag. Valójában olyan retorikus kihívás, amire a költő nem is vár választ. „Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott...”

Az ilyen kérdő technikájú nyitás viszonylag ritka József Attila költészetében. Hirtelenjében csak az *Ady emlékezete* és a *Mondd, mit érlel* jut az eszembe, de egyikben sem követi a keményen csattanó kérdést egy olyan látszólag lágy, *andante* hangulatú leíró részlet, mint a „Levegőt!” esetében. A kihívó kérdés már előrevetíti a költő zaklatott

lelkiállapotát, s mintegy felállítja azt az ellentétet, ami az egész versen végigvonul az *egyén* és az elnyomó *hatalom* között.

Jóllehet a kihívás a hatalom határait is jelzi. Ha ugyanis az nem totális, nem teljes parancsuralom, nem tilthatja meg a rosszkedvű, ilyen vagy olyan oknál fogva letört egyénnek, hogy depressziójáról nyilvánosan valljon az olvasónak. Más szóval a versnyitó kérdés lényegében azt az állítást takarja, hogy „(ma még) senki sem tilthatja meg, hogy elmondjam”, stb.

De még mielőtt erre sor kerülne, a költő képileg előkészíti későbbi, súlyos mondandóját. Már az első versszakban felbukkan egy, egyéb József Attila versekből jól ismert motívum, a megvert gyermeké. A sötétség leple alatt hazafelé sétáló költő lába olyan falevelekbe ütközik, amelyek „álmatlan forogtak, / ütött gyermekként csendesen morogtak”. Az álmatlanság oka lehet a korábbi bántalmazás, de lehet az éhség is, hiszen a levelek jelzője a „sovány”.

Ez a meglepő megszemélyesítés (hány más költőnek jutna éppen ez az eszébe?) a következő versszakban folytatódik, még hozzá, mint korábban, elsősorban cselekvő igék segítségével: a bokrok „fürkészve guggolnak”, mintegy lesben állnak, az őszi szél óvatosan járkál („vigyázva botlott”) köztük. Még maga a föld, a költő gyakran használt szavával, a „televény” is gyanakszik, a vadkacsa fölriad és zajt csap a tóban – vagyis a természet olyan, mint az ember, szüntelenül fél és tart valamitől.

Ez a széljárta, lombja vesztett, hűvös őszi liget (ha a költő hazafelé tart Zuglóba, azonosítható: a Városliget) teljesen kihalt. Ezt a tényt még jobban aláhúzza a harmadik versszakban felvázolt minidráma-lehetőség: az ismeretlen férfi megjelenése, s József Attila ezzel kapcsolatos gondolatai, annak beismerése, hogy nem csupán az elhagyatott táj csábít útonállásra, hanem a költőnarrátor maga szinte ajánlkozik (belső üressége, közönye, inerciája folytán) arra, hogy kifosszák. Ennek a csüggedtségnek, azonban, megtudjuk, nyomós külső okai vannak:

*hisz védekezni nincsen semmi kedvem,
míg nyomorult vagyok.*

A „nyomorult” itt a „megnyomorított”-tal egyenértékű: mindaddig, amíg az Állam megnyomorít, amíg a kormányzati rendszer megfoszt jogaimtól, nem bánom, ha egy bűnöző megfoszt jelentéktelen érték-tárgyaimtól. Meghökkenítő gondolat. A párhuzam mégis kézenfekvő, máskor is felbukkan József Attilánál: „se késed nincs, se kenyered”. Ha nincs kenyered, nem érdemes kést rántani önvédelemre.

A negyedik versszak leírja a jogfosztás módozatait. Az alany elhagyása az első sorban fokozza az elidegenedettség érzését: „Számon tarthatják...” Kik? A hatóságok, vagy egyszerűen: „ők”. Az újabb kori ipari társadalmakban a „mi-ők” ellentét felel meg a hóbéri társadalmak „jobbágyok/hűbéresek-hűbérurak” ellentétének; azzal a jelentős különbséggel, hogy a mai urak semmilyen metafizikai igazolást nem hozhatnak föl kiváltságaik megtartására.

A lényeg mégis az, hogy: „számon tarthatják” minden lépésemet. Azt, hogy „mit telefonoztam” (kicsit ódonnak hat már ez a variáns az elterjedt „telefonáltam” helyett), s kikkel beszéltem és miről. „Aktába írják, miről álmodoztam / s azt is, ki érti meg.” Az „akta” itt a rendőri nyilvántartást jelenti, amibe József Attila már elég fiatalon bekerült; de az aktába írás mozzanata, úgy hisszük, itt egy Kosztolányi versből került bele a *Levegőt!* költőjének a tudatába. „Beírtak engem mindenféle Könyvbe / és minden módon számon tartanak” írta Kosztolányi *A bús férfi panaszaiban*.

Ennek a rövid, mindössze tizenkét soros Kosztolányi versnek a hatása egyébként másutt is kimutatható a *Levegőt!* nyelvi szövetén: „hogyrab vagyok és nem vagyok szabad” (Kosztolányi) – „ha nem vagyok szabad!” (J. A.); „nem az enyém már a kezem, a lábam / és a fejem az is csak egy adat” (Kosztolányi) – „szívünk míg vágyat érlel / nem kartoték-adat” (J. A.).

Nem hinném, hogy itt tudatos utalásról, vagy parafrázisról lenne szó, inkább olyan áthallásról, ami elég gyakori még a legkiválóbb költőknél is.

A hasonlóság mellett azért a különbség is lényeges: Kosztolányi panaszát lehet ugyan a közép-európai alattvaló panaszának minősíteni, de végül is az általános emberi elem elnyomja benne a konkrét partikularitást; József Attila már vádat farag a panaszból, vádja az adott társadalmi rendszer és politikai viszonyok ellen szól. Hiszen nem csupán azt rögzítik a hatóságok, milyen elképzelései vannak a jövőről a költőnek, mint egyénnek, hanem azt is, kikkel „szervezkedik” a fennálló rend megdöntésére („s azt is, ki érti meg”).

A jelenlegi följegyzések tehát egy későbbi felelősségre vonás lehetőségét alapozzák meg, egy olyan hatósági beavatkozását, „mely jogom sérti meg”. Erős hangsúlyt kell itt adnunk a „jogom” szónak. Van úgy, hogy József Attila gúnyosan használja („jogállam”), de itt, ebben a kontextusban értelme egészen világos: a hatalomnak az a szokása, hogy „nyilván tartja” ellenzékét, megcsorbítja az egyéni szabadságjogokat.

Mivelhogy egy demokratikus berendezkedésű államban az egyénnek joga van ahhoz, hogy nyilvánosan bírálja a hatalom kezben tartóit.

Talán nem fölösleges rámutatnunk, hogy a *Levegőt!* negyedik versszakában József Attila nem „a fasizmus rettenetes rendjéről” ír, mint ahogy azt a költő egyik újabb hazai méltatója, s nyilván vele együtt még számos fiatal hiszi.¹ Az a referenciamező, amit itt és a következő versszakokban a költő befog, egyszerre szűkebb és szélesebb is. Szűkebb, ha az adott magyarországi helyzetre gondolunk; az 1935 végén már nyilvánvaló volt, hogy Gömbös Gyula bukni fog, nem utolsósorban azért, mert a nagybirtokos és a polgári osztályon belül is jelentős ellenzékét szerzett magának.

Egy újabb történelemkönyv így foglalja össze a helyzetet:

„Az 1935-ös választások hallatlan terror jegyében folytak le. Gömbös többséget szerzett, de a gömbösi totális fasiszta kísérlet órái már meg voltak számlálva... A munkáskorporációk megbuktak a munkásosztály ellenállásán.”²

Gömbös a legjobb esetben fasizálni szeretne volna Magyarországot, de ez nem sikerült neki; 1935 végén már azok a népi írók sem támogatták, akik korábban még bizonyos várakozással tekintettek „reformkísérlete” elé. Ami pedig Horthy Miklós és Bethlen István konzervatív-ellenforradalmi Magyarországot illeti, szembetűnő, hogy a bíróságok általában mennyire enyhén kezelték az ún. „irodalmi felforgatást.” Maga József Attila több ízben állt bíróság előtt, először a *Lázadó Krisztus* c. verse miatt még 1924-ben, más versek miatt 1931-ben és 1933-ban, de a rá kirótt elég enyhe büntetést egyszer sem kellett leülnie.³

Fasiszta rendszerek esetében ilyesmiről szó sem volt, nem is lehetett. József Attila a Horthy-rendszer egyetlen kormányának programját sem fogadhatta el, s a rendszer olyan intézkedései, mint pl. a statárium bevezetése (1931 őszén), szemében tökéletesen kimerítették a jogsértés fogalmát. Az viszont, hogy erre egyáltalán hivatkozni lehetett, ti. arra, hogy „jogom van” mutatja, hogy a „törvényesség” és az egyéni szabadságjogok még a Horthy-rendszer által szűken megvont határok között is védelmezhetőek voltak.

Maga a *Levegőt!* napilapban jelent meg, s közlése nem járt retorziókkal.

Ugyanakkor a vers negyedik versszakában leírt helyzet nemcsak egy fasiszta vagy ellenforradalmi államra volt érvényes, hanem (és ezt József Attila akkor pontosan nem tudhatta) arra az államra is, amelyet például Roy A. Medvegyev az „álszocializmus” megvalósításaként ír le,⁴ vagyis a sztálini önkényuralomra. A tisztogatások Oroszországában aztán igazán állt a tétel, hogy „és nem sejthetem, mikor lesz elég ok / előkotorni azt a kartotékot, / mely jogom sérti meg”.

Jegyezzük azért meg, hogy a *Levegőt!* megírása idején József Attilának már vajmi kevés illúziója maradt a „szovjet modell” érvényességét illetően. „A szocializmus bölcselete” című, elég ritkán idézett cikkében (1934 novemberében) ezt írja: „A bolsevizmus maga is a kialakulni akaró öntudat megzavarodásának egyik tüneténye ... politikai tevékenységével is az ellenkezőjét éri el annak, amit akart, tudniillik a fasiszta szervezkedéseket indítja útnak.”⁵

A cikk további részeiből kiderül, hogy József Attila nem veti el az osztályharcot és a forradalmat sem, mint az átalakulás lehetséges eszközét, de igenis elveti „a parancsuralmat, mert hiszen fegyverrel senkit nem lehet emberi öntudatra kényszeríteni”.⁶

De térjünk vissza a vershez. A személyi jogok megsértéséről a költő figyelme a parasztság jogfosztottságára terelődik. „És az országban a törékeny falvak... az eleven jog fájáról lehulltak” folytatja voltaképpen az első versszak levél-hasonlatát, „mint itt a levelek”. A földkérdés megoldatlanságából származó falusi nyomorúságot, és az ezt nyílt szavazással és csendőrszuronyokkal tartósító rendszert vádolják ezek a sorok. Ami joga a parasztnak van, csak papíron van: figyeljünk itt a „jog” jelzőjére, „az eleven jog” nem az övé.

Ki van szolgáltatva a hatalomnak, nem vitatkozik vele, csak hanggal jelzi nyomorát: „megcsörren, hogy nyomorát jelentse”. A balszerencse jelzője itt „felnőtt”, tehát a falu itt érzelmileg a gyermekkel azonos; azt viszont nehéz megmondani, miért „csörren”. A falevél zizeg, vagy zörög, esetleg megzörren; a költő által használt ige ócskavasat, pénzdarabokat idéz föl, esetleg olyan silány anyagból készült pénzt, ami az erős nyomástól „elporlik, szétpereg”. Ha a kép értelme nem is tisztázható teljesen, funkciója világos.

Ez után az erősen képi szakasz után egy fontos kijelentő mondat következik, ami egyszerre értelmezhető filozófiai és politikai kijelentésként: „óh, én nem így képzeltem el a rendet”. Mikor? Korábban, amikor az ideális államformáról töprengtem; vagy pedig gyerekkoromban. A hatodik versszakban a költő csalódását iróniával enyhíti: „Lelkem nem ily honos” (a rím rá „alattomos”) – azaz nem tartom

magyarságom ismérvének az errefelé hagyományos „úr–szolga” viszonylat passzív elfogadását.

S mennyi gúny van a következő sorok választékos megfogalmazásában! A „lélek” a merő „léttel” van szembeállítva; a szolgasors csak létezés, nem igazán élet, tengődés, nem öröm. Az egyén nem képes megvalósítani önmagát, s a nép nem mer véleményt nyilvánítani.

Itt József Attila nem csupán a nyílt-szavazásos rendszer megalázó, gyakorlatát tűzi tollhegyre, hanem a magyarság többségét alkotó nép eltorzult reakcióira is fényt vet, ez a nép már magától a tényről retteg, hogy *választania kell*. A választás ugyanis mindig felelős cselekvés. A halotti tor nem az; a nép saját halotti tora sem, hiszen a számlát az urak fizetik. Persze azért a nép rettegésébe itt a sorok között évszázados jogfosztottsága is belejátszik, az attól való félelem, hogy megbüntetik, ha „urak dolgába” avatkozik.

A hetedik versszak megismétli, s nyomatékosítja a tagadást. „Én nem ilyenek képzeltem a rendet.” Itt némileg megváltozik a főnév szemantikai tartalma. A mikrovilág rendje: a család. S nem véletlen, hogy itt tér vissza a vers egyik legsúlyosabb motívuma, „az ütött gyermek” – az emlékezés tükrében. Felvillan a gyermekkori elhagyatottság, kitesztottság, az öcsödi nevelőszülők emléke: „sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek, / mint apró gyermeket”.⁷

Függetlenül attól, hogy hányszor, s hogyan verték meg az embert gyerekkorában, egy-egy verés emléke később mitikus méreteket ölt. S érdekes szerepe van a fenti idézett sorokat megelőző „pedig hát engemet” szavaknak. Azt szuggerálja bennük a költő, hogy az ember gyerekkori emlékei alapján alakítja ki képét a rendről, vagyis a REND-ről, s hogy az ő élményei alapján nem lenne logikátlan, ha az általa elvárt rend tekintélyuralmi, fegyelmező-büntető jellegű lenne...

Az a gyerek, aki hiába vár a „jó szóra”, az igazságos rend modelljét csupán képzeletében tudja kialakítani. A félárva gyerekkorban tapasztalt, megélt „rend” csakúgy, mint a kizsákmányoláson alapuló, az egyént munkájától elidegenítő ipari társadalom rendje – szívtelen,

rossz rend. Nem véletlen, hogy ennek a versszaknak a legfontosabb rímei éppen a kulcsszavakra esnek: „rendet / vertek / idegenek”. Mint ahogy az öcsödi helyzetben (ahol Attilából Pista lesz, s ahol nem verik ugyan meg gyakran, de akkor nagyon) a frusztráció fő forrása az igazi anya távolléte, a felnőtt költő boldogtalanságának egyik alapvető oka az igazi társadalmi-politikai rend hiánya – a fennálló rend idegensége.⁸

A gyermekkor fájdalmas felidézését lakonikus tömondat zárja le: „Felnöttem már.” Ennek a felnőttiségnek a jelképe a betömött fogakban szaporodó „idegen anyag”, amit frappáns hasonlat emel költőivé: „mint szívemben a halál”. Testi erőnk, épségünk fogyatkozása barátkoztat meg a halál gondolatával. Vagy kissé másképp értelmezve: a felnőttiség Attilában kibontakoztat egyfajta életidegenséget, s egyszersmind elszántságot. Ahogy fogy az ember élettartama, s vele csökken önmegvalósításának távolabbi lehetősége, úgy növekszik benne az „itt és most” cselekvés igénye.

A fenti hasonlatot József Attila már korábban is fölhasználta *Majd emlékezni jó lesz* c. versében, ahol a „mint a halál is szívemben” variánst ez követi: „Hanyag / társadmunkra szabatos szavam van”⁹ majd egy versszakkal később az önmegvalósítás programja is megfogalmazódik:

*De majd fölállok s zúgom nemsokára
adjátok meg a munka örömét...*

A *Levegőt!*-ben ugyanez tiltakozásban, tagadásban jelentkezik: „De jogom van / és lélek vagy anyag / még nem vagyok s nem oly becses az irhám, / hogy érett fővel szótlanul kibírnám, / ha nem vagyok szabad!” Az eredeti szövegben az első sor nincs kurzívval kiemelve, de fontossága nyilvánvaló. Egy olyan államban, amely állandóan a törvényre és jogra hivatkozva sérti meg állampolgárai jogait, szembe lehet az állammal fordítani ezt a fegyvert.

A „de jogom van” kitétel elsősorban a szólásszabadsághoz való jogot jelenti. S ez a jog „él”, mivel maga a szubjektum, akinek ez birtoka,

lélegzik, mozog, beszél, s jóllehet már barátkozik a halállal, még nem bomlott anyaggá és lélekké (illetve a versben lélekké vagy anyaggá), s nem is megfélemlített gyermek, hogy elhallgassa, ami bántja. A legnagyobb megaláztatás, a legsúlyosabb szenvedés, mondja itt a sorok között a költő, a szótlán belenyugvás a dolgok „rossz rendjébe”.

A módhatározós szerkezet („érett fővel”) itt természetesen visszautal az előző versszak „apró gyermekére”, aki csak sírással tiltakozhatott az őt ért inzultusok ellen. De a szabadságért való szólás követelése itt nem jelent hősiesség pózt, vagy mártírszerepre való elkötelezettséget: a „nem oly becses az irhám” humorának éppen az a szerepe, hogy a szókimondáshoz szükséges bátorságot mindennapian emberivé, *természetessé* tegye.

Többen rámutattak már a *Levegőt!* tagadószavas szerkezetére, sőt Török Gábor külön tanulmányban vizsgálta a tagadószavak gyakoriságát József Attila különböző költői korszakaiban.¹⁰ Mégis érdemes újra számba venni ezeket a tagadásokat: az első a harmadik versszak feltételes módban használt igéi után bukkan föl („rám törhet”, „kifoszthatna”): „védekezni nincsen semmi kedvem”; a következő a „számon tarthatják” fenyegetését teszi valósággá: „és nem sejthetem, mikor lesz elég ok...”

Ezután a 6-8. versszakban kiemelt szerep jut a „nem” szónak, a hatodik versszak első három sorában egyenesen három alkalommal fordul elő, a későbbi „sem”-mel együtt ebben a versszakban összesen négy-szer, ami rendkívüli erővel hangsúlyozza a költőnek az általa leírt valósággal szembeni elutasító álláspontját.

A tagadás folytatódik a következő szakaszokban (a 7. versszakban kettő, a 8. versszakban három), hogy aztán a legutolsóban még kétszer előjőjön, még hozzá igen fontos szöveghelyzetben. Itt ugyanis érzésem szerint József Attila nem csupán a kor Führerjei és Ducéi, s per sze az őket gyengén utánzó Gömbös ellen tiltakozik „Az én vezérem bensőmből vezérel!” szavakkal, hanem egyáltalán, a tömegek külső manipulációja ellen, ami ilyen vagy olyan formában a huszadik század legjellegzetesebb vonásai közé tartozik.

A következő sorokban szabatos szavakban fogalmazza meg gondolatait, két egymást ki nem záró, de egymással ellentétes közlés segítségével: „Emberek, nem vadak – elmék vagyunk!” ez az első. A fasizmus ideológiája törzsi mítoszt, „Wotan-vallást” tűz zászlajára, s aki ennek a maszlagnak bedől, a költő szerint primitív vadak módjára viselkedik; ennek a demagógiának csakis az ész, a gondolkodó humánus lehet az ellenszere.

A második kijelentés viszont: „Szívünk, míg vágyat érlel, / nem kartoték-adat” nem mondható csak fasizmusellenesnek. Mint már korábban jeleztük, a kartoték-nyilvántartás nem jellegzetesen fasiszta jelenség, más totalitáriánus államokban is alkalmazták szép sikerrel, sőt még egy elbürokratizálódott demokráciában is előfordulhat, még ott is visszaélhetnek vele (pl. tudjuk, az FBI-nak is volt politikailag nem szélsőséges emberekről adatbankja). Más szóval József Attila itt azt jegyzi le költői gyorsírással, hogy az elme és a szív egyenrangú fontosságúak, s egyiket sem lehet (sem szabad!) kiiktatni a jövő emberéből.

S ugyancsak kettősség, kettős kívánság hangzik a szabadsághoz intézett verszáró invokációban: „Te szülj nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!”

A szabadság nőnemű formában való megjelenítése nem új a magyar lírában, de új, minőségileg új József Attila költészetében a *Levegőt!*-ben használt szabadságfogalom, hiszen korábban ez a szó, ha nem tévedünk, utoljára a *Szocialisták*-ban fordult elő József Attilánál, s akkor is „leleplező”, negatív értelemben („a szabadsággal, mely elnyomás lett, amíg a munkás megszületett”).

A *Levegőt!* utolsó versszakában a szabadság az új, emberibb, az emberségesen szocialista rend anyja, de egyúttal az is feltehető róla, hogy a költő mellett a szerető, illetve feleség szerepét játssza, hiszen: „Te szülj *nekem* rendet”. De még hogyha úgy is értelmeznénk ezeket a sorokat, hogy nem a költő, hanem a forradalom termékenyíti meg a szabadságot, s ebből születik olyan rend, amibe mindenki beleillesz-

kedhet, még akkor is ki kell emelnünk, hogy a feltételezett új rendnek, „jó szóval” oktató funkcióján kívül még egy szeretetteljes-elnéző arca is kell, hogy legyen, ami a játéklehetőségben jut kifejezésre.

Fontos ezt hangsúlyoznunk, hiszen más források mellett ebből is bizonyítható, hogy a rend, amit József Attila 1935-ben ideálisnak képzelt el, nem egyszerűen „szocializmus”, hanem „demokratikus szocializmus” volt. Nem egy rideg parancsuralom, amely rákényszeríti akaratát az emberekre, hanem egy olyan rend, amelyben (az eredeti ideális marxi elképzelésnek megfelelően) kibontakozhat az ember lényege.

1936 áprilisában egy szerkesztői üzenetben József Attila megvédi a *Szép Szó*-ban a lap címét: „Félek a játszani nem tudó emberektől... Mi, amikor szép szóval akarjuk kifejtetni azt az emberi öntudatot, amelyet a világszerte föllépő erőszak a lelkek mélyére kényszerít, nem ismerhetjük el az erőszak szellemi fölényét azáltal, hogy az általa kigúnyolt szép szótól megfutamodunk... Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése... érvényesül.”¹¹

Magyarán mondva a „szabadság” itt és általában József Attila életének utolsó négy évében mint a „diktatúra” szöges ellentéte jelenik meg, már-már a demokráciával szinonim értelemben; és mivel a demokratikus államforma a harmincas években kizárólag kapitalista termelési feltételek mellett létezett, s annak hátrányairól a szocialista meggyőződésű költőnek nem voltak kétségei, természetes az a mozdulat, amellyel a jövőhöz fordul, amellyel a szabadságon alapuló rendet csak mint eljövendőt, még meg nem valósultat köszönti: a „nemzeti” és a bürokratikus szocializmus helyett az emberi arcú szocializmust.

Hosszan lehetne beszélni azokról a nyelvi eszközökről, amelyeket József Attila ebben a versben alkalmaz – ezt a feladatot inkább a nyelvészekre hagyom. Csak a vers műfajáról szólnék még néhány szót; a *Levegőt!* tiltakozó-vers, ellen-óda, olyan lírai monológ, amely programot is fogalmaz meg: a huszadik században érvényes emberi szabadságjogok védelmét. A versben elégikus hangok keverednek a

pamflet iróniájával, s utolsó versszakában a vers az ellen-ódából átcsap a (szabadsághoz intézett) ódába.

Jellemző módon, a vers, bár világnézeti-politikai kérdéseket bolygat meg, azokra keres választ, azt a legszemélyesebb szférába ágyazva teszi – az „idegen rend” anya-hiányt, szeretet-hiányt, az élettől való elidegenítést, s az óhajtott rend egyszersmind az Anyához való visszatérést jelent, hiszen a „szép, komoly fiad” kitétel, bár lehet általános értelmű, ki másra illenék jobban, mint a költőre? Akinek belső szét-hullását (és talán ez az egészben a legszörnyűbb) ekkor már a legideálisabb társadalmi forma sem akadályozhatta volna meg, s akinek vágyai ekkor már csakis a képzelet szférájában találhattak megfogalmazásra és teljesülésre.

(1981)

Jegyzetek:

1 Szekér Endre a *Forrás* 1980/4 számának, 53. lapján.

2 Unger Mátyás – Szabolcs Ottó, *Magyarország története*, Budapest, 1973, 321 lap.

3 M. Pásztor József, *József Attila műhelyei*, Budapest, 1975, 324 lap. Ezzel kapcsolatban egy újabb kori kutató a következőket írja: „A bírói szervek eljárását az irodalmi sajtóperekben a törvényes formák szigorú betartása és az ítéletekben bizonyos fokú liberalizmus jellemezte.”

4 Roy A. Medvedev, *Let History Judge*, London, 1971, 550-552. lap.

5 *József Attila összes művei, III.* Budapest, 1958. 148. lap

6 Uo. 149. lap.

7 Vö. az *Elégia* e soraival: „Anyjához tér így az a gyermek, / kit idegenben löknek, vernek.”

8 Vö. József Jolán, *József Attila élete*, Budapest, 1955, 51 lap, valamint Szabolcsi Miklós, *Fiatal életek indulója*, Budapest, 1963, 69 lap. Bár József Jolán és József Eta emlékei Attila öcsödi éveiről némileg ellentmondanak egymásnak, abban mindketten megegyeznek, hogy a nevelőszülők legalább kétszer nagyon megverték az akkor még nem is iskoláskorú Attilát. Lehetséges, hogy ezt a sérülést a felnőtt költőben csupán a pszichoanalitikus kezelés tudatosította, hozta napvilágra.

9 *József Attila minden verse és versfordítása*, Budapest, 1980, 387 lap.

10 Vö. Török Gábor, *A líra: logika*, Magvető, 1968.

11 *József Attila összes művei, III.*, Budapest, 1958, 186 lap.

(*Nyugati Magyar Tanulmányírók Antológiája*, 1987)

